

Mondattani tanulmányok.*)

II.

2. Az olyan többszörösen összetett mondatok, a melyekben több egyenrangú mellékmondat áll egy főmondat mellett; vagy megfordítva: egy mellékmondat több mellérendelt főmondathoz tartozik közösen.

Régebben az efféle mondatokat is összevont mondatoknak érzékeltették. Azt mondták, hogy pl. ez a mondat: *Hogy elutazását halogatta, önöknek kedves volt, nekünk azonban kellemetlen összevont, ezekből a mondatokból (illetőleg ezek helyett): Hogy elutazását halogatta, önöknek kedves volt; hogy elutazását halogatta, nekünk kellemetlen volt.* (HEYSE). Viszont, hogy pl. ez: *Félre kell ismerned minket, mivel barátaidnak semmit, ellenségeidnek mindent hiszel* e két ítélet összekapcsolásából állott elé: *Félre kell ismerned minket, mivel barátaidnak semmit sem hiszel, és Félre kell ismerned minket, mivel ellenségeidnek mindent hiszel.* (HEYSE gr., 1827.)

Mint a kifejezésből is láthatjuk, formális logikai elemzésen alapul e mondatok ilyen érzékeltetése is. Olyan, mint I. és II. csoportbeli mondatainké volt. Csak az a különbség, hogy itt az a közös rész, illetőleg az a két v. több mellérendelt fogalomnév ítéletek, alárendelt ítéletek alakjában, prädikativ formában van kifejezve. Nyelvtanilag szólva: az a közös rész, illetőleg a mellérendelt mondatrészek mondatok alakjában jelennek meg.

De már a csoport rokonsága következtében sem hagyható szó nélkül az összevonas tana itt sem abban a formában; nemcsak logikailag, de nyelvtanilag sem.

Az az első példa maga HEYSE szerint annyi mint ez: *Utazásának halogatása önöknek kedves vala, nekünk pedig kellemetlen.* Azaz, hogy ha a mellékmondatot ú. n. rövidítéssel be-

*) V. ö. e közleményt is szerzőnek az Összevont mondat cím alatt megjelent értekezésével, a melynek ez itt befejező folytatásaként tekintendő.

olvasztjuk: az így létre jött mondattal egyértékű az a többszörösen összetett mondat. Így pl. HALÁSZ szerint is: *Ha nézlek és ha hallak, szívem elvész bánatában* = *Szívem nézésedben és hallásodban elvész bánatában.* (Nyr. VI.) E rövidített mondatok, ha megfigyeljük, I. és II. csoportunkba vehetők s mint ilyeneknél az a közös rész (HEYSE példájában: *utazásának halogatása... vala*, a HALÁSZ-éban: *szívem... elvész bánatában*) csak furcsán vagy csak nyomatékosabb szerkezetben volna ismételhető. Így természetesen mellékmondatos alakjában is, tehát a többszörösen összetett változatban is. — S valóban pl. az a mondat: *Hogy elutazását halogatta*, stb. állhatna-e e helyett is: *Hogy elutazását halogatta. önöknek örömet szerzett; nekünk pedig nem lehetett kellemes, hogy elutazását halogatta?! Bizony csak furcsán! Mert nemde egyebet várnánk a második mondatban?! Viszont ez is: Hogy a hold világit, de (hogy a hold) nem melegít, azt mindenki tudja* [GYURITS] olyan kiegészített változatban nem lenne-e furcsa? Bizony! Hát pl. SCHILLER e mondata: *Der Mensch ist nicht dazu bestimmt, einzelne sittliche Handlungen zu verrichten, sondern ein sittliches Wesen zu sein* úgy kiegészítve mint HEYSE-nél látható: *sondern er ist dazu bestimmt, ein sittliches Wesen zu sein* ugyanolyan árnyalatú maradna-e vagy legalább kissé nem lenne nyomatékosabb? Talán! V. ö. minél több példánál e kétféle szerkezetet! Azután az efféle szerkezetek: *ha léteszik is, sir; ha felveszik is, sir*, itt is nem összevonatlanok, hanem szétvontak, költői parallelismusok, szemléltetés meg más okból. Épen úgy, mint a mellékmondatok beolvasztásával odaállítható változatok (itt: *letételekor is sir, felvételekor is sir*) azokkal a rövidebbekkel szemben, a melyek a mindennapi életben szokottabbak. (Itt: *letételekor is, felvételekor is sir*).

Igy lelki alapon az a bővebb szerkezet, ha adható, itt is szétvont; illetőleg ismétléses, s nem annyira összevonatlan. A rövidebb szerkezet pedig itt is csak negative volna összevontnak mondható, úgy t. i. hogy nem ismétléses, ha ugyan lehetne az.

És a dolog csak így állhat itt is a történeti nyelvre is, a melyre nálunk lásd már a HB. és KT. és az azután következő nyelvemlékeket. (Példák HALÁSZ id. értekezésében is.) És nem is állhat másként itt sem, mert e mondatok is azon az odaérthetesen épülnek föl. Annál fogva pedig előjöhethetnek a népies nyelvben is, és kettőnél több mondat is fűződhetik egyhez annak az egynek ismétlése nélkül is, kivált az írói nyelvben. (Lásd pl. BAJZA Apotheosisa 3, 4, 5. versszakát.) De sőt az is megtörténhetik, hogyha összetett vagy 'összevont' főmondat-hoz azonegy mellékmondat kétszer és kétféle függésben áll is, mint pl. ezekben: *azt akarom, és [azon] kérlek és [arra] intelek*

titeket, hogy az erősség megmaradjon. Virg. c. mi tartottunk [tőle] és gondolhattuk [azt], hogy itt is lehet zenebona. Mikes (v. ö. M. Köt. II. 25.) nemcsak hogy a mellékmondatot egyszer teszszük oda; sokszor a névmásnak sem kell olyan formálisan kiegészíthető más meg más változatát odatenni: elég csak egy alakját mondani. Történeti alapon még összebejtésre is érthetnők az összevonást itt is, hogy t. i. ezekben a mondatokban is összebejtés történhetett az idő folyamán. Meg itt arra is érthetnők, hogyha nyomaték vagy világosság okából nem szükséges egyik vagy másik mondatban a kötőszó, azt sem teszszük oda újból. (Tulajdonképen csak így, itt is, és nem úgy, hogy 'kihagyjuk!') Pl. már a H. B.-ben: *Es vimódjok mēnd szentököt, hogy legyenek . . . hogy Isten ű vimádságok miá bolcsássa ű bűnēt és () szabadáha ű t . . . és () vezessē űt . . . és () adjon . . .* Újabb odatevés csak nyomaték vagy világosság okából itt is, a formálisták szerint is. (V. ö. pl. HEYSET is.)

★

De így olyan formálisan egyáltalában nem érzékeltethetjük e mondatokat sem, és nem is szükséges az az erőltetett érzéket itt sem. Ezek a mondatok csak többszörösen összetett mondatoknak mondandók; azok közt érintettek. És akkor is csak úgy különböztetve meg, ha külön is érintjük, mint pl. újabb nyelvtanainkban található. (Lásd pl. a HALÁSZ-ét.) Csak tudományos tárgyalásuknál férhetne még pár szó hozzájuk, a miről majd másutt.

3. A rövidített vagy kurtított mondat.

E néven, illetőleg az idevonatkozólag található más kifejezések alatt általában igeneves és értelmezős szerkezetek jönnek elé. Még pedig amazok közt általában mindháromféle, főnévi, melléknévi és határozó igeneves, emezek közt meg úgy főnévi, mint melléknévi értelmezős mondatok. Így a) a németben *zu, um — zu, ohne — zu* stb.-vel álló infinitivusos szerkezetek; nálunk meg effélék: *Maga a természet parancsolja könnyeznünk* (v. ö. hogy könnyezzünk) *az emberi nyomor felett. A jeles férfiak megérdemlik emlékek fennmaradását* (v. ö. hogy emlékek fennmaradjon). Aztán nálunk a *hogy* egyszerű kihagyásával álló példák is itt, minő: *Azt gondolom, (hogy) eső esik.* Nd. b) A németben elválasztatlan participiummal, a magyarban ennek megfelelőleg melléknévi és határozó igenével álló szerkezetek, minők pl. *α) A felkelő napot* (v. ö. A napot, midőn felkelt) *ájtatos imával fogadták őseink. A letűnt ifjuság* (v. ö. Az ifjuság, hogyha letűnt) *többé vissza nem tér. β) Imádkozván* (Midőn imádkozunk), *Istennel társalgunk. Tudva* (Ha előre tudnók) *sohasem vallanánk kárt.* c) Értel-

mezős szerkezetek: *Becsüld őt, az érted fáradozót* (v. ö. ki érted fáradoz). *Dávid megkímélte Saul, az ő halálos ellenségét* (v. ö. a ki az ő halálos ellensége vala). Mindezeknek régibb nyelvtanokban még többféle változata, s ott ezek mellett még számos szerkezet, — köztük az ú. n. független (absolut), önállóbb határozós mondatok is, — a melyekre nézve szintén inkább rövidítésről, illetőleg feloldhatásról van szó. (V. ö. mindezekre pl. a németeknél HEYSET és VERNALEKEN-t, nálunk pl. SZVORÉNYI nyelvtanait.) Aztán az újabb nyelvtanokban a, mellékmondatok rövidítése, „átalakítása” stb. kifejezés alatt még más mondatok is, mint: *Meg se állt estig*, v. ö. *meg se állt addig, míg este nem lett*. Azonban itt ezek egyszerűen csak mint emez adott és adható összetett mondatok meg-rövidíthetési, átalakíthatásai szerepelnek. Azért ezekről itt nem is kell szólnunk; hanem csak azokról az igeneves, illetőleg a „*hogy*” egyszerű kihagyásával álló, és az értelmezős szerkezetekről.

T. i. kivált régibb nyelvtanokban és főképp az igeneves szerkezetekre nézve, ha különböző fejezetek alatt és különböző menetű tárgyalásokban is (pl. a latin mondtanokban az inf., acc. c. inf. stb. név alatt), általában afféle összevonási elmélettel találkozhatni idevonatkozólag is. Pl. SZVORÉNYI szerint *az olyan mondat, a melyben részesülő s még egy állítmány van, két mondatból vagyon egybe-rövidítve, a melyeket a ki, mely, mi v. midőn, miután stb. szócskák-kal és határozott módú igével oldhatni fel*. Így a -*ván*, -*vén*, képzős határozóban is mindig valamely mellékmondat *lappang*, *a melyre azt feloldhatni*. (U. ö.) Stb. A participiális és az infinitívusos mondatok pl. GRIMM szerint is úgy látszik, olyan feloldható mondatokból folytak össze v. rövidültek. És ezért bont-hatók fel gyakran olyanokra VERNALEKEN szerint is (v. ö. Deutsche Syntax 481. l.). A mult században pedig, legalább az első felében, úgy látszik, közönségesen azt hitték, hogy az inf. praesense és többi ideje a verbum finitum jelentő módú megfelelő idejétől származik, a mely helyett használják. Pl. PERIZONIUS szerint is a görögben épen így, a 3. személyű alakokból: τῶνται: τῶνταιν; τέτοψε: τετοψέβαι; τῶψαι: τῶψαιν, etc. (Lásd SANCTIUS: Minerva, 1733, 107. l. jegyz.) Így a partic. praes. is az indicativi perfectumtól: *amabam — amans*, stb. (U. o. 741. l. jegyz.) Ehhez hasonlóan a régibb grammatikus iskola is az acc. és a nom. c. infinitívot így prolepsissel, illet. ellip-sissel magyarázta, mellékmondatos szerkezetből. Sőt az újgrammatikus irány jeles syntaxistája ZIEMER, és nálunk PECZ VILMOS is olyanformán, szintén mellékmondatos szerkezetből indultak ki az efféle szerkezetek keletkezésének magyarázásánál. Csak kevesen szóltak helyesebben. A nagyobb rész, kivált egyes iskolai nyelvtan-írók, itt is félreértették a dolgot; a rövidített mondatot mai nyelv-érzékünkkel, a mely a mellékmondatos szerkezetet érzi természetesebbnek, szószerinti értelemben vették, és olyan összevonást érzé-

keltettek, az egyszerűbb igeneves szerkezetekben, s az igenevekben magukban is. V. ö. pl. SZVORÉNYI-nél: *dicsekvő*, feloldva: *ki dicsekszik*. Stb. Inkább csak újabb nyelvtanírók értették e szerkezeteket is csak úgy egyszerűen, hogy velük adott összetett mondatok megrövidíthetők. És csak egyesek szóltak másként és megkülönböztetéssel. A németeknél KERN, és bizonyos szerkezetekre, az acc. és a nom. cum inf.-ra, az újgramm. iskola egyes tagjai, BRUGMANN és mások; nálunk INCZE BÉNI (Phil. K. XVII, XVIII.). Jobban eltalálta e csoport tárgyalását is BRASSAI az Ökszerű Vezérben.

KERN inkább az ellen a kifejezés ellen szól, a mely azokat az igeneves szókapcsolatokat is, bár nincs bennük *verbum finitum*, mondatként állítja oda.

Szerinte a «rövidített mondat» olyan kifejezés, a mely a grammatikai világosságot egészen elhomályosítja. Az u. n. rövidített mondatok nem is rövidítettek, de először is egyáltalában nem is mondatok, hanem csak határozók. (Bestimmungen, de itt tágabb értelemben — mondatrészek. Megjegyzendő, hogy ő mint mindjárt láthatni, nem is az egész mondatot látja rövidített mondatnak mondva, hanem már azokat az igeneves stb. szókapcsolatokat is, és ezekre értendő, a mit mond!). A ki e szavakat «um geld zu erwerben» (pénzt szerezni) mondatnak mondja, annak különös képzete lehet a mondatról . . . A *verbum finitum* nélkül álló szerkezetet, így a főnévi igenevet tiz határozóval is, valamint az ehhez hasonló többi szerkezeteket is, mondatnak nevezni, alaptalan összezavarás, mely az oktatásban a mondat fogalmára nézve csak szójátéokra vezetne. Ez is a grammatikai formának a gondolat tartalommal való összezavarásából származik. Mivel egy határozó egyszerű mondatba fűzve történetesen ugyanazt jelenti, mint egy főmondathoz kapcsolt mellékmondat, a nagyon is felületes gondolkodás azt a határozót is mondatnak jelzi. . . . És hol volna itt a határ arra nézve, hogy mit jelölhetnénk rövidített mellékmondatnak. Ebben a mondatban: «A földnek nap körüli forgása ma minden tudományosan képzett ember előtt kétségbevonhatatlan igazságként áll» legalább is három olyan kérdéses jelenség volna megállapítható, pl. így: «Hogy a föld a nap körül forog, ma mindazok előtt, a kik tudományosan képzettek, olyan igazságként áll, a melyben senki sem kételkedik.» Igen, akkor ezeket a határozószókat is: «itt» és «most» rövidített mellékmondatnak vehetnők, a melyek ebből állottak elő: «a hol vagyunk» és «mialatt beszélünk».

Nagyobb joggal a mellékmondatokat nyújtott v. bővített határozóknak jelezhetjük; mert hát természetesebb is, hogy az összetett mondatot gondoljuk az egyszerűből előállottnak, mint hogy a fordított viszonyt vegyük fel. A fa a törzsből ágazik el, az egységes törzs nem az ágak összefogásából áll elő. . . .

Szavak, ha nincs köztük vagy nem pótolható közjük egészen bizonyosan *verbum finitum*, s ha így nincs bennük közlés, sohasem tekinthetők mondatnak, még nem teljesnek sem. — Hogy az oktatásban mellékmondatokat hasonló tartalmu mondatrészekké változtattatunk, és néha fordítva is, bizonyára czélszerű, hogy a tanulókat a gondolat vilá-

gos ismeretében és a beszédügyességben gyakoroljuk; de miért zavarnók össze a nyelvtani fogalmakat? . . .

Rövidített mellékmondatokról joggal csak ott beszélhetünk, a hol az előttünk levő szóhoz *verbum finitum* alak egészítendő ki, tehát pl. hasonlító mondatokban, mint «nagyobb vagyok, mint te». Erre azoknál az *um-zu-val* álló infinitivusoknál távolról sem kell gondolni. . . . (Satzl.² 120—124.)

A rövidített mondat kifejezés azért is szerencsétlen, mivel a tanulóban egészen felforgatott képzetet kelt fel a határozóknak a mellékmondatokhoz való viszonyára vonatkozólag. T. i. arra a hiedelemre vezérli, hogy egy eredetileg szavakban gazdagabb kifejezés a nyelv fejlődésében lassanként szűkebb alakra hozatott, holott tényleg a mellékmondatok állanak elő azáltal, hogy egy egyszerű mondat számára már igen nagy számú képzet csatlakozik a mondatalkotó részhez, a *verbum finitum*hoz (I. m. 155—156.)

Ilyen alapon KERN azokat az igeneves kapcsolatokat nyelvtani kézi könyvében (a *Grundriss d. d. Satzlehre*ben) csak *Satzbestimmungen*-nak veszi; ezeket állítja oda, mint átváltoztathatókat s nem a mellékmondatos szerkezeteket (i. m.³ 35. l.), és a *zu, um-zu, ohne-zu-val* álló főnévi igeneves, meg a hátultett vagy az elválasztottabb participiumos kapcsolatokat csak mellékmondatértékeknek jelzi (i. m. 62.), s nem mellékmondatoknak, és így nem mondatoknak.

Énszerintem a szóban levő szerkezeteknél ismét inkább lehet szó összevonásról és rövidítésről KERN-nel szemben is, mai nyelvérzékünk alapján, a mely mellék- vagy mellérendelt mondatos és így bővebb szerkezetet szeret. Azonban természetesen itt is csak olyan mondatokra érve ezt, a melyeket mondhatnánk bővebb szerkezettel is, sőt mai nyelvérzékünkkel közönségesen úgy mondanók. Aztán itt ismét csak abban az egyszerűbb értelemben szólva összevont, illetőleg rövidített mondatról, hogy a helyett, hogy úgy bővebb szerkezettel volna kifejezve a gondolat, így rövidebb alakban jut kifejezésre. De természetesen nem rövidítettben, és úgy bővebből rövidítettben, mint a hogy az érzékítésekből és a rövidített m. névből következnek. És megjegyzendő az is, hogy a gondolat önkénytelen kifejezését értem és nem a mondat formális gyártását vagy átalakítását a papíron.

Abban az egyszerűbb értelemben nemde itt már inkább mondhatnók összevontaknak az olyan igeneves szerkezeteket, melyek ma inkább idegenek vagy régiesek, minők: *Erzem enyhülni fájdalmam.* (V. ö. hogy enyhül fájdalmam.) *A parancsolgató rendszerint rosszul engedelmeskedő.* (V. ö. Az olyan, a ki parancsolgat.) *Hizelkedvén, hazug tükröt tartunk mások elé.* (Ha hizelgünk, v. Hogyha hizelgünk!) *Ki ne álmélkodnék az alkotó hatalmán, szemléltvén* (ha szemlélteti) *a csillagos eget? Sándor levétvén gyűrűjét* (levetette és) *Perdikkának adta. A mitsem tevő gyermek* (Az olyan gyermek, a ki mit sem tesz) *rosszat tanul.*

Mindenkinek érdekében áll tudni (hogy tudja) kötelességét. Előre tudva (Ha előre tudnók) *sohasem vallanánk kárt. Vevén botját, útnak eréd.* (SZVORÉNYI és mások nyelvtanából.) Aztán vesd össze az afféle mondatjelzős szerkezeteket, minők: Keze-megaszott ember stb. ZOLNAI Mt. buv.

Ezek helyett puhatolózásaim szerint a mai közönségesebb nyelvérzék olyan mellék- vagy mellérendelt szerkezetű mondatot használna, a minőket a zárójelekben jeleztem, és így ő is érez bennük bizonyos összevonást, különösen a hol hosszabb és nehezebb az igeneves kapcsolat.

Aztán, ha erőltettek is, nemde rövidítetteknek érezhetnők az efféléket is: *Mielőbb meg foglak keresni, teljesítendő kötelességemet. Heraklest a zsarnok halálós merényekre küldötte ki, veszély helyett örök dászt hozókra.* (SZVOR.) *Odament, megtudandó, vajjon úgy van-e. Lél, Tas fia, s Bulcsu, Bogát fia, az előcsapatban harczolandók, megindulának* (PÉTER J. Az igenevek használata). Vagy, ha más megfelelővel is, nem érezhetnők-e rövidítettnek esetleg az efféle mondatot is: *Az ártatlanul vádolt ember könnyen védi magát?* (Szvorényinél, e h.: Az ember, hogyha... Azonban nemde inkább e h.: Az olyan ember, a ki ártatlanul van vádolva...?!)

De hisz KERN szerint is az egyszerű mondatba fűzött határozó, illetőleg az egyszerűbb mondatrész, nem egyszer ugyanazt jelenti, mint egy mellékmondat. Így is, de meg a halmazás miatt is, épen nem mondhatnók-e összevontnak az efféle mondatot, melyet ő is elfogadna olyannak: *En tegnap fiutesvéremmel, nagy hidegben, rosszullétem daczára, vonaton Berlinbe utaztam, egy sürgős meghívásnak eleget teendő.* (Satzl.² 128.) V. ö. továbbá az efféléket is: *A falvakban a leányok és a legények mesemondás mellett vígan töltik el a télnek, különösen falun unalmas estéit. Csak durva kóró földi a kevéssel előbb bársonyos pázsítot.* (V. g. o. dolgozatokból.) Aztán különösen azokat a hivatalos és tudományos irányban előforduló igeneves és általában névszós szerkezeteket az igések helyett!

De tovább menve, mai, hogy' os nyelvérzékünkkel csakugyan nem érezünk-e valamelyes összevonást az ilyen, hogy' nélkül álló mondatokban is: *Úgy tetszik, (hogy) a szü öröl. Azt se tudja, (hogy) hová lesz buvában.*

Hát az értelmezős szerkezetek közt az effélékben is: *Sz. Istvánt, nemzetünk első királyát és apostolát, hálainnappal tiszteli a magyar.* V. ö. ezzel: Sz. Istvánt, a ki nemzetünk első királya és apostola volt... *Nem könyörölsz rajtam, az érted szenvedőn?* — ki éredt szenvedek. (SZVOR.) Aztán épen az effélékben: *Legszebb a versnek az ötödik szakasza; felkiáltás* (ma inkább: — a mely, v. ez felkiáltás. V. gymn. t. dolgozatából)!

Igy nemde nem érezünk e rövidítést némelykor a kettőspont-

nál és a pontosvevőnél is, a melyek sokszor mintegy szóértékűek, pl. a kettőspont a latinban — idézeteknél. — Stb. Stb. Mindezek kivált az írói nyelvekben, főleg pl. a latinban és görögben nagy számmal!

A z o n b a n hangsúlyozom, az összevonást és rövidítést csak afféle mondatokra értem, a melyekre mintegy érezhetjük, és csak úgy értem, mint látok.

Mert érezhetnénk-e összevonást, rövidítést s így mai nyelvérzékekkel is beszélhetnénk-e rövidített mondatról az effélékben: *Nehéz megfejtetni; könnyű kitalálni. Ki veszni indul. annak a szél is megárt. Zabolátlan lovat nehéz megtartani. Lelkem megpihenni nem tud. Bejárom a mezőt, a zugó patakot. Te vagy az, te szeretett leánya. Nyitva áll az ajtó; látszik a György ágya.* Stb. Sőt beszélhetnénk-e összevonásról efféléknél is: *A becsület megtakarított kincs a jövőendő vénségre.* (V. ö. ezzel: Olyan kincs, mely meg van takarítva a jövőendő vénségre.) *Az ifju szépsége jégre metszett kép.* (V. ö.: olyan kép, mely jégre van metszve.) *Hamar munka nem állandó.* (Nyelvtanokból és Péter érté.) Hát a v á n - o s szerkezetben mellékmondat l a p p a n g a n a - e mai nyelvérzékekkel is az effélékben: *Te kénodban én ne legyenek megutálván.* RMK. Pedig — mint láttuk — legalább az igeneves szerkezeteket némelyek általában rövidített v. összevont mondatokként érzékeltették, jöllehet egyes nyelvtanok szerint is valamely mondatrészeknek csak úgy lehet pótlója mellékmondat, ha azt a mondatrészt ki akarjuk emelni (IHÁSZ-BARB.²⁹), és — tegyük hozzá — ha kiemelhetjük mellékmondatban. Mert ime itt sem minden mondat mondható mellékmondatos szerkezettel is. Ezekre nézve, ha bővebb szerkezetről nem szólhatunk, nemde rövidítésről sem beszélhetünk, s még kevésbbé feloldásról?! Az ilyenek tanítványaink nyelvérzéke szerint is csak egyszerű mondatok.

Ime, itt volna a határ arra nézve, hogy mit jelölhetnénk rövidített mellékmondatnak. (V. ö. KERN fennebbi nyilatkozatával!) Azokat az *itt* és *most* határozókat pedig ama nyelvtanírók tana szerint sem vehetnők rövidített mellékmondatnak, ezekből rövidülteknek: *a hol vagyunk* és *a mi alatt beszélünk.* Mert ezekben a KERN-től jelzett mellékmondatokban azok a határozók nem volnának benne. Már pedig a rövidítés ama nyelvtanírók érzékítése szerint is a lehetőleg abból a szókészletből történik.

Hanem igenis ismétlem, hogy — azt a rövidítést itt sem érthetnők abban az érzékibb értelemben, a mint a nyelvtanok e mondatok létrejövését érzékítik. Vagy pedig csak ritkább esetre, inkább az írói nyelvre, mondatátalakításnál vagy fordításnál. Mert adott és önkénytelenül képzett mondatra természetesen, itt sem beszélhetni úgy, mint pl. SÁRFFY ALADÁR, hogy *ebből a mondatból*: Miután a parancs kiadatott stb. *Livius így szerkeszt rövidébbet*: Editio

imperio... Az efféle csak félreérthető érzékités. Helyesebben tán: a helyett, hogy úgy bővebb szerkezettel mondaná azt a gondolatot, így mondja rövidebben!

Aztán itt is egyes mondatoknál arra a bővebb szerkezetre (ha ugyan lehetséges!) mint nyújtott v. bővített szerkezetről lehet szó mai nyelvézzel is. T. i. az a bővebb szerkezet sokszor itt is inkább nyomaték vagy világosság okából, vagy csak szokatlanabbul állhat: V. ö. pl. az efféleket: *Gondolkozva beszélj!* és: *Gondolkozzál és úgy beszélj! Jobb lett volna nekem otthon lakásom, mint idegen földön a vándorlásom.* (Nd.): *Jobb lett volna nekem, ha otthon laktam volna v. lakom. Kérlek, tedd meg értem: Arra kérlek, hogy tedd meg értem. Hol Mátyás, az igazságos?: a ki igazságos volt? Zrínyi, a költő, jeles hadvezér volt: (Az a) Zrínyi, a ki költő vala, jeles hadvezér volt. Adok érte száz jó forintot: Adok érte jó forintot, százat.* Itt az utolsó példákban és az effélékben nemde épen jól érezhető bővítés az az értelmezős szerkezet, benne nyomaték okából kerül hátra a jelző és ragozódik ő is.

És természetes logikai, meg nyelvtörténeti alapon a mellékmondatos szerkezeteknél épen nyújtott vagy bővített határozókról beszélhetünk nagyobb joggal. Az egyszerű mondatrészeknek a mellékmondatokhoz való viszonyára vonatkozólag csakugyan épen ellenkezőleg áll a dolog, mint a rövidített mondat kifejezés alapján gondolhatnók és, mint láttuk, gondolták is egyesek. T. i. történeti alapon nem azok a mondatos szerkezetek az eredetibbek, hanem a rövidebb, az igeneves szerkezetek; a mellék- vagy a mellérendelt mondatokkal állók a későbbiek és azok álltak elő az igeneves szerkezetek helyett, illetőleg mellett, abból az okból, a melyből KERN hangsúlyozta. Erre nézve v. ö. saját nyelvünk történetét is, melyben régen nagyobb számmal fordultak elő a főnévi igeneves szerkezetek, olyan helyt is, a hol ma inkább mellékmondatokkal élünk. Pl. a H. B. *Monda neki élnie.* Ma: *mondá neki, hogy éljen . . .!* hogy birságnap jutva mend ü szentii és önöttei közikön jou felől jokatnia íleszje út. Ma inkább: *hogy minden szentjei és önöttei között úgy éleszsze őt, hogy jobbfelől jusson.* Stb. (Lásd pl. IMRE S. nyt.⁴ 70. l. SÁRFFY értek. és ZOLNAI: Nyelveml.)

Az effélék latin vagy más idegen nyelvi szerkezetek szolgai fordítása következtében is; de más részről azok szerint sem csak ilyen okból, a kik egyszerűen rövidítésről szólnak. Mert szerintük sem állíthatni, hogy régi írástudóink ama kezdetleges fordításoknál is teljesen elveszítették volna nyelvézzüküket és mindig szolgai módon a latin mintájára fűzték volna mondataikat. Ezt tán épen hangsúlyozhatni az olyan igeneves kapcsolatoknál, melyeknek megfelelően a latinban mellékmondat állna, vagy ott épen az áll az eredetiben. Vagy ha olyan igenév is mint a

magyarban, az itt személyragos és nem esetben egyeztetett, mint a latinban. Vagy más szerkezetűs így más észjárásra vall. Pedig effélék is nagy számmal vannak. — Így melléknévi és határozó igeneves szerkezetek is. A melléknéviéik pl. IMRE S. szerint is (Ld. *A magyar ny. és nytud. tört.*) nem idegenesen, pedig ige helyett is, azaz olyan helyt is állnak, a hol ma határozott módu igés szerkezetet használnánk; és gyakran név nélkül is jönnek elé. Határozó igenévvel pedig effélék is: *bírságnap jutva* H. B. (= mikor a bírság nap eljut, eljön); sőt ezek az igenevek is személyragozva és olyankor is, mikor a latin eredetiben mellékmondat állna. Pl. *Ti gonoszok valvátok* (az eredetiben: cum sitis mali = bár gonoszok vagytok) *tudtok jó adományokat adnotok* MünchC. Így, mint a latinban participium relativum és abl. absolutusként is (V. ö. IMRE i. m.), de egészen magyarosan is. Aztán, mint tudjuk, ilyen személyragos szerkezetek is: *Meglátjátok embernek fiát jövette* (= jönni, a mint jön) *mennynék ködiben*; *Ur anygala megőrizett engemet innét elmenttem* (= elmentemben). — V. ö. különben a népnél ma is az ilyeneket: *úgy mondva* (= hogy úgy mondjam), *felelve* (= felelnék, hogy) stb. Hszk; és általában a névszós kifejezéseket mellékmondat helyett, az irod. nyelvben is. (Mint pl. *jövet, menet, elmentemben*.)

Így mindezek a latin nélkül, a természetes nyelvfejlődésben is így nálunk is. És itt is, valamint különben a latinban megmásított is, egészen természetesen, mivel a primitívember kevesebb szavu fordulattal fejezhetett ki többet is, és ez lehetséges volt itt is, annál az o d a é r t h e t é snél fogva, meg mivel a mondat a maga összefüggésében úgy, primitívember alakban is érthető volt. Így mintegy még az ősbib. az izoláltabb nyelvallapotra emlékeztetve, egyszerűbb egymás mellé tehetéssel és csak igenévvel is természetesen mondhatta a magyar: *Mondá neki élnie*; meg természetesen használhatta ő is a melléknévi igeneves szerkezeteket is. Aztán míg pl. a latin mintegy utójelzővel úgy mondhatta: *a kakas álló alszik* (azaz, mint álló); addig ő így fejezhette ki magát határozóval: *a kakas állva alszik*, a hol az *állva* eredetileg = *állással, állás mellett*; így az egész szerkezet = *a kakas állás mellett alszik* (azaz: *úgy alszik, hogy áll.*) — És így tovább.

De így ime e mondatok eredetileg egyszerűbb mondatrészekkel, igenevekkel álló mondatok, melyekben az igenevek eredetileg mintegy pusztá mellérendeléssel, még pedig utójelző vagy egyszerűbb határozóként álltak, nálunk személyragozva is. És ez — mint tudjuk — többé kevésbé ma is így van pl. az ural-altaji nyelvcsaládba tartozó nyelvek nagyobb részében, a melyek későbbi fejlődésű stadiumon vannak, a melyekben a mellékmondatos szerkezet még nincs kifejlődve, vagy csak kevésbé. Így a mongol, mandsu, török-tatár stb. nyelvekben. (A mire v. ö. pl. BÁLINT G., BUDENZ, GABELENTZ, WINKLER és mások műveit.)

Ama igeneves szerkezetek helyett csak később az a mellék- v. mellérendelt, mondatos szerkezet, és így történeti alapon ez állott elé azok helyett és nem megfordítva. Persze a KERNTŐL hangsúlyozott képzetsszaporodáson kívül nyomaték, világosság stb. okából. Mégpedig úgy, hogy az igenév helyébe fejlettebb, határozottabb ige fogalom, határozott igealak lépett és ezzel mellérendelt szerkezet alakult olyan helyt is, a hol ma mellékmondat áll; az aztán azon az uton, a melyet

a ,kihagyásos' mondatoknál *) láttunk, mellékmondatná vált. — Persze önkénytelenül és csak az alapszerkezetekben, mert aztán az analogia itt is nagy szerepet játszott.

Ilyen alapon az acc. és nom. cum infinitivos mondatok is csakugyan nem kihagyással magyarázhatók, hanem eredetileg is csak infinitivusszal álló mondatok, a melyek később váltak mintegy fő- és mellékmondat értékűvé. Persze ezek is csak öntudatlanul és nagyobbrészt per analogiam. (V. ö. INCZE BÉNI: Nom. c. inf. és acc. c. inf. Thukydidesnél. Phil. K. 17:102.) A határozott módú igével álló mellékmondatos szerkezetek a nyelv későbbi korában keletkeztek (V. ö. u. o. 104.) És így INCZEVEL helyesen szólva, tulajdonképen nem úgy mondhatjuk, hogy ez és ez a kötőszó infinitivusszal áll némely esetben határozott módú igealak helyett, hanem megfordítva, hogy az inf. helyett állhatnának a határozott módú ige illető alakjai. (V. ö. i. h. 106.) Illetőleg, ha úgy fejezzük ki magunkat, hogy az inf. mellékmondat helyett áll, akkor úgy beszéljünk, hogy a későbbi ilyen meg ilyen mellékm. helyett. (V. ö. INCZE: Nom. c. inf. és acc. c. inf. az Iliasban és Odys. Phil. K. 18: 138.) Így mellesleg szólva, nem fogadhatnám el ama két tekintélynek, ZIEMERNEK és PECZ VILMOSNAK idevonatkozó fejtegetését sem, a kik új alapon és mellékmondatos szerkezetből magyarázták az acc. cum inf.-nak, illetőleg Pecz a nom. cum inf.-nak is a létrejövését, mégpedig meglehetősen komplikált fejlődéssel, a mi lelki alapon nézve már csak annál fogva sem lehetne valószínű úgy, a mint Pecz magyarázta a Phil. K. VI, 638—639. Ellenben helyesen szolt INCZE. BRASSAI pedig azért találta el inkább az efféle és a többi igeneves bővítések tárgyalását is, mert csak egyszerűen mint bővített mondatokat érintette és nem reflektált rövidített vagy nem rövidített voltokra, a mi, mint láttuk, a legtöbbször nyelvtörténeti anachroniára vezetett. T. i. a legtöbbször tévesen a mai fejlettebb nyelvallapotot vitték át a fejletlenebb multra is.

De így épen úgy állhat a dolog a főnévi értelmezős szerkezetekre nézve is. Ezek is annál a mondatbéli érthetésnél fogva alapjában pusztá odatehetéssel épülhettek föl. Annál fogva pl. a latinban effélék is: *Cicero consul* (Cicero — consul — azaz: mint consul) *Catilineae coniurationem oppressit. Cato senex . . . Hoc mihi puero . . .* stb. A bővített vagy épen mellékmondatos szerkezetek itt is csak később!

És ilyen alapon itt is a hogy egyszerű elhagyásánál is (mint pl. Ugy érzem, nem sokáig élek) tulajdonképen nem úgy szólhatunk, hogy a hogy ki van hagyva, hanem, hogy odatéve nincsen Hisz ez a hogy nélküli szerkezet a régi nyelvben szintén gyakori olyan helyt is, a hol ma a hogy-ot odatennők. V. ö. pl. a H. B. -ben *Látjátok, feleim, számtókkal, () mik vagymok . . . gye monda-i neki, () mérett nóm énnék.* Aztán v. ö. pl. azokat az állandó kifejezéseket a M. Köt. II. 128, 130 l., azokat a *hiszen, lám, hadd* stb. indulatszókkal és más szavakkal álló mondatokat, a melyek eredetileg szintén ilyen szerkezetek, mégpedig mintegy megkövültek. T. i. pl. ez: *hiszen az lehetetlenség!* ered. =

*) A II. csoportnál, az alárendelt szerkezetek fejlődésénél!

hiszem, az lehetetlenség! Mint látjuk h o g y nélkül. Ezek éppen igazolhatják állításomat. V. ö. különben az ám, talán, tudniillik, jöllehet stb. szókkal álló szerkezeteket is ZOLNAI Mt. buvárlataiban Ny. K. 23: 152—155. Aztán a gyermekbeszédben ma is: *Anyika mondta, () szabad.* (Ny. K. 23: 60.) Nyelvjárásokban is bár egyes más szerkezetekben több a h o g y mint a köznyelvben, effélék gyakran. (Pl. Hszken.) V. ö. azt is, hogy több idevehető szerkezet ma sem igen mondható h o g y-gyal, pl. az effélék: *kérlek, ne bosszants!* A németben is úgy, mint PREYER gyermeke: *Bitte, liebe Mama, gib mir mehr Suppe.* (I. m. 384.) Így tulajdonképen történeti alapon itt is bővülésről és nem rövidítésről lehetne szó. Úgy csak mai nyelvérzékkel és csak másodlagosan szólhatunk, a hol szólhatunk.

Igy, úgy hiszem, most másként érthetők azok a SIMONYITÓL felhozott h o g y nélküli szerkezetek, a melyek a M. Köt. II. 127. idevehető; és inkább érthetni, hogy pl. nyomatékosabb főmondat után miért nem hagyható el a kötőszó. Így. úgy gondolom, inkább érthetjük az efféle szerkezetek létrejövését is: *úgy megijedtem, hogy nagyon* (e helyett: nagyon megijedtem. V. ö. a M. Köt. id. h. 139. l. jegyz.) Sőt érthetni pl. azt is, hogy az a nevezetes kell ige is, a melyről annyit írtak, hogy állhat mellékmondatos szerkezettel is, és hogy így föllépésének okát csakugyan nem szükséges idegen hatásban keresnünk, stb. A miről majd másutt. — De így pl. azok a ZOLNAITÓL behatóbban tárgyalt mondattani fejlődések is, mikor valóságos mondatok vannak mondatrészül használva, tulajdonképen még másként nézhetők annál az odaérthetésnél, illetőleg a mondatban való érthetésnél fogva, a melyet ismét nem hangsúlyozhatok eléggé. Ennélfogva az efféle időhatározói kifejezésmódok is: *négy napja halt meg* nem kihagyásosaks plane effélékből: *négy napja (annak), hogy meghalt.* Hanem e szerkezetek eredetileg legfennebb csak így hangozhattak: *négy napja, meghalt.* Csak később nyomatékosabban állhattak úgy, h o g y-gyal is, meg névmással is. A h o g y-gyal már csak annálfogva is később, mivel ez a kötőszó mint eredetileg határozó tulajdonképen módhatározó névmásnak felelt meg a főmondatban. T. i. e. kötőszó keletkezésére és változatos használatainak kifejlődésére nézve szerintem annál a tulajdonképeni viszonyulhatásnál és annál az odaérthetésnél fogva Simonyival szemben nem a tárgyi v. az alanyi, hanem a módhatározós mondatokból kell kiindulnunk. Így ha az efféle szerkezet: *csodálkozom, miért nem jön, így jöhetett létre: csodálkozom; miért? nem jön, akkor pl. ez: úgy megerősíti, hogy helyt áll* így állhatott elő: *úgy megerősíti, hogy? (=hogyan?) helyt áll* (azaz úgy hogy helyt áll!) Csak azután az effélék analogiájára kerülhetett be a h o g y más mellékmondatokba is. És így az effélékbe is: *négy napja, hogy meghalt.* De így történeti alapon annál a h o g y nélküli szerkezetnél nem kihagyásos, hanem bővítetlen szerkezettel van dolgunk itt is, és az a változat, a melyben az a n n a k névmás is ott van, mint még kifejezőbb és nyomatékosabb, tán még későbbi. És így az indító ok az afféle időhatározói kifejezéseknél is: *négy napja, öt éve* stb. nem a k i h a g y á s b a n keresendő leginkább, mint a hogy ZOLNAI állítja és nem is abban, hanem hogy a mondat úgy izoláltabban, kötés nélkül is érthető volt és nem olyan nyomatékos. Az ilyen kevésbé nyomatékos szerkezetekben csak szórendi változás történhetett.

Igy lelki és történeti alapon általában másként beszélhetnénk a rövidített mondatoknál is, mint a hogy sok nyelvtanító és mások értették és érzékítették a dolgot, itt is inkább csak egyszerűen formálisan, és régebben többször itt is formális logikailag is. (V. ö. pl. nálunk is: KEMPELEN nyt. IV. 91.)

Azonban az iskolában első sorban és jóformán csak a mai nyelvérzékre alapíthatunk. E nyelvérzék alapján pedig, mint tan sikerült kimutatnom, itt már KERN-nel szemben is beszélhetni rövidített mondatról, olyan mondatoknál, a minőkre láttuk, és olyan értelemben, a mint hangsúlyoztam. Sőt itt összevont mondatról is szólhatni, kivált az olyan tömörebb meg nehezebb mondatoknál. Az efféléket a mindennapi nyelvben is, önkénytelenül is, épen ezzel a kifejezéssel illetjük s így itt a közérzés is helyeselhetné a nevet. (V. ö. ezt az Összevont m. III. közleményében, e folyóirat mult évfolyamának 412. és 415. lapján tett nyilatkozataimmal is.)

Aztán az efféle mondatoknál is ugyancsak KERNnel szemben a legtöbbször mellékmondatról is beszélhetünk, — sőt mint olyanról kell beszélünk az olyan igeneves és értelmezős kapcsolatról, sokszor az egymagában álló igenévről és értelmezőről is. V. ö. ugyanis, hogy maga KERN is az efféle mondatokra: *ihn so ohne alle Hülfe zu lassen, ist unmenschlich* (őt így minden segítség nélkül hagyni, embertelenség), meg: *segítség mre számítva, elmulasztottad az igazi időt a megmenekülésre* — mellékmondat értékű mondatrészeknek jelzi azokat az igeneves kapcsolatokat. (Pedig nincs bennük verbum finitum!) A magam és tanítványaim nyelvérzéke szerint pedig, és úgy hiszem, mások érzése szerint is az effélékben: *Hizelkedvén, hazug tükröt tartunk mások elé* BRASSAI-val szemben is (V. ö. a Magy. m. III. 403) önállóbb határozónak érezhetjük az igenevet, olyannak, mint SZVORÉNYI tanította. Sőt nemde az effélékben is: Már aludt, de fölkel, *hallva*, hogy vendég van. Ar.?! Meg aztán az effélékben az értelmezőt mondatfélének: Itt van immár a had, Laczfi nádor hada. Csak pl. *álmellékmondatról* ne szóljunk, a mi metaphysikaibb fogalom volna. — Így ilyenkor az érzés és a kiejtés alapján *összetett* mondatoknak állíthatjuk oda és kell is odaállítanunk az ilyen mondatokat; míg pl. az olyan szerkezetek, mint *Nevetve utastotta el őket* természetesen csak egyszerűek.

A névhez még annyit, hogy a latin és görög nyelvtanokban különleges nevekként továbbra is kifejezőbbek lehetnek azok az eddig is inkább használt kifejezések; az igeneves szerkezetekre az acc. v. nom. c. inf., abl. abs. stb., az értelmezős szerkezeteknél az értelmező, a hogy nélküli szerkezeteknél meg a puszta

con iunctivus. Persze mindezek olyan értelemben, a mint kifejtettük.

Tárgyalni is ott tárgyalhatjuk e mondatokat, a hol szokták: az alárendelt mondatok után v. kapcsán. Azonban az olyan szerkezeteket, a melyekben mondatfélének és nem csak egyszerű mondatrésznek érezhető értelmező van, a minők: *Itt van immár a had, Laczfi nádor hada, Vett is a mit kívánt: paizst, kardot, szépet* — megelőzőleg a magyarázó mondatoknál érinthetők. Ez már egy kis újítás volna, valamint az olyan nehezebb szerkezetű mondatnak itt már csakugyan összevont mondatként való odaállítására is. De kísérletezésem szerint a tanítást nem nehezitené; a központozásra való utalás tekintetéből pedig, megstiliztikailag éppen értékesíthető lenne.*)

ERDÉLYI LAJOS.

Hold ,reggel'. Ilyen cím alatt fejtettem ki NyK. 25:69, hogy a magyar *hold* szó valaha reggelt is jelenthetett, mert a *hold föld* nyilván a német *Morgen* vagy a szláv *jutro* szó szerinti fordítása volt. Az igazságnak tartozom annak a kijelentésével, hogy — mint most veszem észre — ez a felfedezésem nem volt új, mert hasonló fejtegetést közölt már Steuer János nyolcz évvel azelőtt, PhK. 11:412. Azonban úgy hiszem, hogy én is önállóan, illetőleg a német *Morgen* útmutatása által jutottam föltevéséhez, és az eredmény egyezése megerősíti mindkettőnk magyarázatát.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Grammatikai tekintetben, meg a didaxis szempontjából (v. ö. a folyóirat 1896. 285. l.), értem: további grammatikai tárgyalásuk s az új tannak az iskolába való bevitele tekintetében, e csoportra is, meg a többi, előző csoportokra is csak másutt reflektálhatok. ez értekezés különlenyomatának a végén. Egyebekről, köztük olyanokról is, a mikre megelőzőleg hivatkoztam, de aztán itt nem reflektálhattam, szintén csak ott, a különlenyomatban. Itt még csak néhány olyan feltűnőbb sajtóhiba pótló-javítását, a melyek az *Összevont m.* II. közl. óta eléjöttek s esetleg az értelmet zavarják. Így az *Összev. m.* III. közl., a folyóirat m. évf. 448. l., felülről a 19. sorban: *Péter és Pál hajba kapnak*, javítsd: *Péter és Pál | hajba kapnak*. U. o. a 426. l. felül 1. sor: *a hét esetben*, jav. *a két esetben*. 15. sorban: *De aztán*, jav.: *De azt tán . . .* 427. fel. 13: *fellátásánál*, olv.: *feldállításánál*. A ,kihagyásos m'-ról szóló fejtegetésemben a folyóirat idei évf. 60. lapján a 8. sorban: *A kifejezetteket* helyett olv.: *A kifejtetteket*. Stb.